

Grzegorz
NIEĆ

**Odrębny rozdział czy jedynie
poboczny wątek dziejów prasy?
Monografia czeskich czasopism
dla dzieci Štefana Šveca***

A separate chapter or a minor theme in the history of the press?

A review of Štefan Švec, *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)* [Czech-language Magazines for Children (1850–1989)], Praha 2014

Jakiś czas temu czeska bibliografia prasoznawcza i pedagogiczna zarazem wzbogaciła się o obszerną pracę poświęconą czeskim czasopismom dla dzieci. *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)* Štefana Šveca to publikacja imponująca objętością i kompletnością opracowania, łącząca w sobie elementy monografii prasoznawczej i bibliograficznej zarazem. Edycji patronują dwie, a w zasadzie trzy wyjątkowe i prestiżowe instytucje życia kulturalnego i naukowego naszych południowych sąsiadów: Uniwersytet Karola w Pradze i jego oficyna wydawnicza — Karolinum oraz Muzeum Narodowe (Národní muzeum). Oprócz tego Autor korzystał z bogatych zbiorów Biblioteki Narodowej (Národní knihovna České republiky), Muzeum Piśmiennictwa Narodowego w Pradze (Památník národního písemnictví) oraz bibliotek w Zlinie (Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlině) i Brnie (Moravská zemská knihovna v Brně), a także innych instytucji oraz z własnej kolekcji, dzięki czemu każdy tytuł opisany jest z natury i możemy zobaczyć jego stronę tytułową. Sam Štefan Švec (ur. 1978) nie jest instytucjonalnie związany z nauką, z wykształcenia jest bohemistą, uprawia krytykę literacką i publicystykę, swoje teksty ogłasza głównie w dzienniku „Právo” i jego internetowym magazynie Novinky.cz. Piśmiennictwo dla dzieci i młodzieży to jego hobby.

Czasopisma dla dzieci, jako poszerzona lektura uzupełniająca i wspomagająca lub nawet zastępująca edukację szkolną (podręczniki) i domową, z natury swojej propagują dawne lub nowe trendy w pedagogice, literaturze, sztuce itd., są forum,

* Štefan Švec, *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*, Praha: Karolinum — Národní muzeum 2014, 707 s., il. ISBN 978-80-246-2478-5 – ISBN 978-80-7036-410-9.

Ryc. 1.

Okládka książki, projektował Jan Šerých.

Wykorzystano czasopisma ze zbiorów Muzeum Narodowego w Pradze (Národní muzeum)

gdzie te trendy mogą się także ścierać. Stanowią zatem źródło do dziejów społecznych, politycznych, historii idei, obyczajów. W opisywanym okresie były one obok książki pierwszym medium masowym, a nieraz i pierwszą lekturą, z którą stykało się dziecko. Ich forma, w przeciwieństwie do książek, nie sprzyjała jednak ich zachowaniu dla przyszłych pokoleń — kiepskiej jakości papier, określona i krótkotrwała aktualność, wreszcie postrzeganie ich, mniej lub bardziej uzasadnione, w kontekście literatury popularnej sprawiło, że do naszych czasów niektóre tytuły nie przetrwały w kompletach lub nawet we fragmentach, i znamy je jedynie z zapisów bibliograficznych lub innego rodzaju świadectw. Nie znajdowały też one przez długi czas odpowiedniego miejsca w opracowaniach literatury dla dzieci. Osobną sprawą jest — roztrząsany także i na naszym gruncie — dylemat, nie bez znaczenia dla rozwoju naukowej refleksji w tym zakresie, dotyczący literatury dla dzieci: czy jest ona samodzielnym elementem procesu historycznoliterackiego, czy też bytem zależnym, wpisanym w dzieje literatury dla dorosłych¹, sformułowany podobnie przez Štefana Šveca w odniesieniu do czasopism. Badacz pyta, czy „są one tylko podrzędnym elementem dziejów mediów czy czasopism, czy też ich samodzielnym, pełnowartościowym rozdziałem rządzącym się swoimi prawami i posiadającym własną dynamikę rozwoju?”². Nie odpowiada jednak na tak postawione pytanie, wychodząc z założenia, że wszelkie odpowiedzi są „zawsze skomplikowane i dialektycznie obojętne” (s. 10–11), nieprzydatne z przyjętego przezeń punktu widzenia. Czy rzeczywiście ma rację? Zobaczmy.

Štefan Švec korzystał z istniejących opracowań, których jest niemało. Badacze dziejów czeskiego piśmiennictwa mają do dyspozycji bardzo rozbudowany *Lexikon české literatury* (t. 1–4, Praha 1985–2008), który obejmuje także zagadnienia z zakresu czasopiśmiennictwa i rynku książki, *Slovník českých literárních časopisů, periodických literárních sborníků a almanachů 1945–2000* (Brno 2002), *Slovník české literatury po roce 1945* (<http://www.slovnikeskeliteratury.cz>) oraz liczne monografie, dotyczące ogólnie piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, wśród których najważniejsze jak dotychczas to: *Dětská literatura česká* Otakara Pospíšila i V.F. Suka (Praha 1924) oraz, mocno jednak zideologizowane, *Kontury české literatury pro děti a mládež* Otakara Chaloupki i Jaroslava Voráčka (Praha 1984), a także liczne artykuły

¹ O. Pospíšil, V.F. Suk, *Dětská literatura česká*, Praha 1924, s. 11; K. Kuliczowska, *Wokół literatury dla dzieci — dyskusje i projekty*, „Przegląd Humanistyczny” 1970, nr 6, s. 190–195; J. Ługowska, *Literatura dla młodego odbiorcy — „osobna” czy „czwarta”?* *O sposobie istnienia oraz miejscu twórczości dla dzieci i młodzieży w systemie literatury*, [w:] *Ocalone królestwo. Twórczość dla dzieci — perspektywy badawcze — problemy animacji*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zajac, Warszawa 2009, s. 229–238.

² Zob. R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie książki. Studium historyczno-porównawcze*, „Prace Literackie” 1981, R. XXI, s. 35–52; tenże, *Periodyki dziecięce w systemie prasy. Propozycje metodologiczne do badań nad czasopiśmiennictwem dla dzieci i młodzieży*, „Litteraria” 1982, R. 14, s. 149–162.

i przyczynki, ogłoszone m.in. na łamach naukowych periodyków pedagogicznych (m.in. „Komenský”, „Pedagogické rozhledy”) i literaturoznawczych, w tym specjalizujących się w literaturze dla dzieci i młodzieży (m.in. „Úhor” 1913–1944, „Štěpnice” 1946–1952, „Zlatý máj. Časopis o dětské literatuře a umění” 1956–1997). Ten ostatni tytuł, wydawany przez Czeską Sekcję IBBY, rozpoznawalny także zagranicą, monitorował międzynarodową sytuację czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, przeprowadzając między innymi wielkie ankiety na ich temat w 1960 i 1966³. Podstawowym źródłem faktograficznym i koncepcyjnym w zakresie dziejów czeskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci były jednak dla Šveca dwie nieopublikowane do tej pory monografie: Zdeňka Pírka — „České časopisy pro děti a mládež”, napisana jeszcze przed 1989 rokiem oraz praca dyplomowa Markéty Fialové „Od prvních časopisů pro děti po internet” z 2002 roku, a także słownik „Česká literatura pro děti a mládež”, opracowany przed laty pod redakcją Otakara Chaloupki (s. 56–57)⁴.

Przedstawiając i oceniając czeską refleksję naukową nad szeroko pojmowanym piśmiennictwem dla dzieci i młodzieży, Švec zwraca uwagę na pewien lekceważący ton niektórych konkluzji na temat czasopiśmiennictwa, postrzeganego jako podrzędne wobec książki, wskazuje też „charakterystyczne motywy i figury myślowe” tej refleksji: 1. Niewydolność i kiepska jakość produkcji czasopiśmienniczej. 2. Nieprecyzyjność w wyodrębnianiu zagadnień w kontekście literatury w ogóle. 3. Pragnienie zerwania z dawną tradycją, postrzeganą jako domena łatwej, mało ambitnej twórczości, niemającą wiele wspólnego z „całkowicie nowym rodzajem czasopism dla dzieci”. Autor omawianej monografii, wbrew takim opiniom, widzi w dziejach tych periodyków wartościową tradycję, kształtującą pokolenia czytelników, nieprzerwany proces ich jakościowego rozwoju (s. 58–62). Wspomnianą nieprecyzyjność w pewnym sensie sam jednak prezentuje i relatywizuje zarazem w „komentarzu terminologicznym”, zapowiadając „synonimizowanie” pojęć — „literatura dziecięca”, „lektura dziecięca”, „literatura dla dzieci i młodzieży”; „czasopisma dziecięce”, „czasopisma dla dzieci i młodzieży” itd., zaznaczając jednak, że w określonych przypadkach występuje wyraźny rozdział między literaturą i czasopismami „dla dzieci” a „dziecięcymi” — tworzonymi przez dzieci (s. 12).

Struktura monografii przedstawia się następująco: wstęp omawiający założenia metodologiczne i tradycję badawczą, „Przeгляд dziejów dziecięcych czasopism”, „Kartoteka tytułów” oraz dodatki, które — nie wiedzieć dlaczego — znalazły się już po streszczeniu angielskim (nieodnotowanym zresztą w spisie treści), bibliografii i indeksach, chociaż — o czym niżej — ściśle wiążą się z zasadniczym tematem pracy. Zagadnienia wstępne, już omówione, zajmują ponad pięćdziesiąt stron, historyczny

³ R. Svoboda, B. Dokoupil, „Zlatý máj” 1956–1997, [w:] *Slovník české literatury po roce 1945*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=241>, data dostępu: 10.09.2017.

⁴ Štefan Švec zaznacza, że pracę Zdeňka Pírka starano się wydać po 1989 r., ale nie zgodzili się na to spadkobiercy.

zarys — ponad sto, dodatki, indeksy i bibliografia z sześćdziesiąt, a więc w sumie niespełna jedną trzecią całości, reszta to „Kartoteka”. Każdy z pięciu rozdziałów historycznego zarysu zbudowany jest według jednolitej struktury: spis tytułów czasopism z podziałem na poprzedników (w pierwszym rozdziale) i kontynuowane (w następnych) oraz założone w danym okresie, „Krótki przegląd rozwoju”, „Cel, znaczenie i motywy wydawania dziecięcych czasopism”, „Produkcja i recepcja”.

Cezura 1850 roku ma tu dwójaki wymiar, wynikający zarówno z chronologii dziejów narodu, jak i rozwoju czasopism dziecięcych. Połowa XIX wieku otwiera nową epokę w dziejach kultury i literatury czeskiej po specyficznym okresie, jakim było Odrodzenie Narodowe (1781–1848), w którym to odbudowano po prawie dwóch wiekach zapaści podstawowe instytucje życia narodowego — język, literaturę, szkolnictwo i naukę, teatr, prasę, ruch wydawniczy itd., tworząc i umacniając jednocześnie organizacyjne i materialne podstawy ich funkcjonowania⁵. Natomiast w latach 50. tegoż stulecia powstało kilka ważnych tytułów i możemy odtąd mówić o odrębnym, systematycznie rozwijającym się segmencie prasy dla dzieci i młodzieży.

Dzieje czeskich czasopism dla dzieci lat 1850–1989 podzielone zostały na pięć okresów, które Autor wyodrębnił, podkreślając dominujący charakter i funkcje, jakie wówczas pełniły. Wcześniej, oprócz zamieszczanych już pod koniec XVIII wieku w prasie dla dorosłych „materiałów dla dzieci”, ukazywały się dwa tytuły — „Biblioteka mládež” (1828–1832, 1843–1846) i „Poučný zábavník pro milou českou mládež” (1849, 1853). **Do lat 70. XIX w.** odnotowano osiem tytułów, z których kilka wychodziło przez dość długi okres — „Štěpnice” [Sad] (1855–1889), „Budečká zahrada” (1869–1889), czy wreszcie „Přítel dítek” (1874–1926). Ważnym impulsem dla ich powstawania był następujący wówczas na ziemiach czeskich intensywny rozwój kultury, literatury i oświaty narodowej, pełniły one zatem głównie rolę „szkolnej pomocy”, „alternatywnej czytanki szkolnej”, umacniały i poszerzały dopiero co wyemancypowaną narodowość, uświadamiały narodowo, propagowały rodzime piśmiennictwo, czeszczyznę — coraz śmieiej i skuteczniej wypierającą język niemiecki z życia publicznego. Co ważne, to narodowe uświadamianie obejmowało nie tylko czeskość, ale i słowiańskość, tak ważną w Czeskim Odrodzeniu Narodowym — słowiańską wzajemność, „miłość i szacunek do dzieci innych narodów słowiańskich” (s. 80). Nakłady wahały się w przedziale 300–400 egzemplarzy, w tym z reguły około 200 egzemplarzy rozchodziło się drogą prenumeraty. Zaczynały się już kształtować pewne typowe cechy formalne czasopism — rubryki, szata graficzna; brakowało jednak większej konsekwencji w tym względzie. Dominowały teksty edukacyjne i moralizatorskie; obraz dzieciństwa, jaki się z ich zawartości wyłania, jest czarno-biały („černobílé dítě”).

⁵ Szerzej: M. Szykowski, *Czeskie odrodzenie w XIX wieku*, Łódź 1948; Z. Tarajło-Lipowska, *Historia literatury czeskiej. Zarys*, Wrocław 2010, s. 89–132.

Lata 80. XIX wieku do 1914 roku to niezwykle bujny okres w dziejach czeskich czasopism dla dzieci. Czesi, choć wciąż pozostają pod niemieckim panowaniem Habsburgów, przejmują pełnię inicjatywy na swoim terytorium w zakresie kultury i ekonomii. Życie społeczne ma już trwałe i mocne podstawy instytucjonalne, w tym szkolnictwo wszystkich poziomów, nauka, muzea, ruch wydawniczy i prasa, i — co niezwykle istotne — kanały rozpowszechniania wydawnictw: biblioteki i księgarstwo. W latach 90. XIX w. udział czeskiej książki w ofercie rynku osiągnął 2/3. Przybyło rodzimych firm księgarskich, w 1857 roku było ich 131, a w 1909 już 717. Tak samo bujnie rozwijał się rynek prasowy, rosły nakłady czeskich tytułów oraz czeskich mutacji periodyków ogólnokrajowych. Czesi dominowali w korporacjach i szkolnictwie księgarskim, nowo tworzone organizacje branżowe przybierały charakter narodowy⁶. Przede wszystkim zaś ukształtowała się liczna i zaangażowana publiczność — czytelnicy i prenumeratorzy, którzy zapewniali powodzenie inicjatyw, także finansowe. Lista tytułów czasopism do tego rozdziału omawianej monografii obejmuje już 45 pozycji, w tym cztery kontynuacje. Następuje ich profesjonalizacja, zyskują coraz lepszą i wykwintniejszą formę graficzną („estetyzacja” s. 89), kompetentną redakcję, stałe rubryki, treść zaś staje się bogatsza i bardziej różnorodna. Poszczególne tytuły są coraz bardziej wyspecjalizowane, tak pod względem adresata (wg wieku, płci, zamożności), ideowo i religijnie (np. katolickie — „Anděl strážný”, „Rajská zahrádka”), jak i sprofilowane tematycznie (np. „Hudební květy. Měsíčník pro zábavu a cvičení mladých pianistů”, „Historické rozhledy”, „Přírodovědné rozhledy pro mládež”, „Hudební noviny mládeže”). Niezwykle istotny pozostawał wymiar patriotyczny, narodowy, słowiański i w końcu czechosłowacki, znajdujący odzwierciedlenie w tytułach, jak np.: „Česká mládež”, „Mladý Čech”, „Český jinoch”, „Česká dívka”, „Mladý Slovan”, „Víněk pro dívky československé”. Dzieci czeskie — „przyszłość narodu” starano się wychować „w szacunku i miłości do ojczyzny i do jej obrony przeciw obcym wpływom”, w świadomości wielowiekowej tradycji oraz własnej odrębności wśród licznych narodów monarchii (s. 89–90). Obraz dzieciństwa, jaki wyłania się z tekstów, jest już wielowymiarowy, nie tylko dydaktyczny, ale także oddający realia epoki. Częstym motywem narracji jest trudne życie ubogich dzieci, walka z przeciwnościami losu itp.

Centrum wydawniczym książki i prasy pozostawała Praga, aczkolwiek nie brak inicjatyw w innych miastach, głównie w Brnie. Wzrosły znacznie nakłady, które na początku nowego wieku osiągały 18 tysięcy egzemplarzy, rozwijały się różnorodne sposoby dystrybucji, w tym oprócz tradycyjnych księgarń i prenumerat rozmaite formy kolportażu (księgarnie dworcowe, kioski) oraz sprzedaż uliczna. Był to już prężny i autonomiczny segment prasowy, profesjonalny i dochodowy zarazem. Dziecięce

⁶ Z. Šimeček, J. Trávníček, *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014, s. 193–206; P. Bednařík, J. Jiráček, B. Köpplová, *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*, Praha 2011, s. 108–110 i in.

czasopismo na przełomie XIX i XX wieku, czytamy w tytule rozdziału, to „sztuka, zabawa i źródło zysków” (s. 81).

Kolejny okres z pozoru zaskakuje cezurami, obejmuje bowiem **lata pierwszej wojny światowej i kończy się w roku 1935**, czyli idzie w pewnym sensie wbrew chronologii historycznej. Są jednak ku temu przesłanki merytoryczne, wynikające z charakteru i roli czasopism dziecięcych w tym czasie. Było ich wtedy 74, z czego 11 kontynuacji z lat poprzednich. Wzrosły nakłady, które dochodziły do 45 tysięcy egzemplarzy, ogromnym wsparciem dla inicjatyw wydawniczych stało się państwo — Republika Czechosłowacka, utworzona 28 października 1918 roku, której jednym z pierwszych aktów prawnych była Ustawa o bibliotekach publicznych z 22 lipca 1919 r. (Zákon o veřejných knihovnách obecnych), nakładająca na wszystkie gminy obowiązek utworzenia i utrzymania bibliotek. Problem analfabetyzmu na ziemiach czecheskich w tym czasie już nie istniał⁷. Działywały związki religijne, powstała w tym czasie wielka liczba najrozmaitszych stowarzyszeń i organizacji oraz partii politycznych, które powoływały do istnienia swoje organy prasowe. W zasięgu ich uwagi znajdował się m.in. młody czytelnik, którego starano się formować zgodnie z wyznawanymi ideami (s. 101). Kluczowym zadaniem oświaty, w tym czasopism dla dzieci i młodzieży stało się wychowanie obywateli niepodległego państwa, ukształtowanie świadomości narodowej i państwowej zarazem — czechosłowackiej⁸. Już od lat wojny dominowała w nich tematyka narodowa, a od 1918 roku państwowotwórcza, zbudowana wokół idei wspólnoty Czechów i Słowaków, tworzących jeden naród czechosłowacki i posługujących się jednym językiem, na który składały się dwa narzecza — czeskie i słowackie⁹. Wśród obywateli nowego państwa znaleźli się ponadto Rusini, Węgrzy, Niemcy i Polacy, których także objęto polityką biblioteczną (oddziały dla mniejszości). Zawartość czasopism dziecięcych z tego okresu przepełniona jest treściami historycznymi i patriotycznymi, sporo miejsca poświęca się armii, świętom państwowym (28 października — dzień proklamacji niepodległości), postaci pierwszego prezydenta — Tomáša Garrigue Masaryka (1850–1937), uosabiającego idee Republiki, nazywanego „tatičkem”, otoczonego wielkim kultem za życia i po śmierci, ale także innym „ikonom państwa czechosłowackiego”, takim jak: Alois Jirásek (1851–1930), Milan Rastislav Štefánik (1880–1919), czy Alois Rašín (1867–1923), (s. 114–116). Znamienne są też tytuły niektórych pism — „Děti republiky”, „Malý Čechoslovák” (związany z czechosłowackim kościołem narodowym), „Mladý republikán”, „Československé ráno”, „Listová čítanka mládeže československé”.

⁷ J. Cejpek i in., *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha 2002, s. 181–209.

⁸ Szerzej m.in. M. John, *Čechoslovakismus a ČSR 1914–1938*, Beroun 1994.

⁹ Skomplikowane problemy językowe wspólnej egzystencji narodów Czechosłowacji omawia m.in. J. Rychlík w monografii pt. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2015, s. 89–96.

W parze z rozwojem ilościowym poprawia się jakość periodyków, są różnorodne pod względem treści i formy. W świetle ich zawartości, dziecko jest postrzegane jako obiekt „ideologicznej i uświadamiającej narodowo formacji”, ale także jako twórca. Czasopisma nawiązujące do tradycji sokolskich propagują tężyznę fizyczną, ofiarność i bohaterstwo, czerwonokrzyskie — edukację i higienę, religijne — pobożność itd. Wychowanie staje coraz bardziej otwarte, nowoczesne, aczkolwiek wciąż wierne tradycji. Istotnym *novum* tamtego czasu są publikowane prace młodych czytelników — rysunki, utwory literackie (s. 120). W segmencie typowo komercyjnym pojawia się postać Kašparka o sowizdrzalskim rodowodzie, spopularyzowana przez aktora i pisarza, Vojtě Mertenę (1895–1945). Przez jakiś czas egzystowały nawet osobne pisemka odwołujące się do tego motywu — „Kašparkový noviny” i „Kašparkovo slovíčko” (s. 105, 301–306).

Kolejna epoka dziejów czeskich czasopism dla dzieci to **lata 1935–1948**, schyłek republiki i jej rozpad, okupacja, wreszcie odrodzona po wojnie Czechosłowacja do komunistycznego zamachu stanu. Na wyznaczenie takich cezur pozwala, przede wszystkim, dość specyficzna forma niemieckiej okupacji i istnienie administrowanego jednak przez Czechów Protektoratu Czech i Moraw, gdzie cały czas funkcjonował ruch wydawniczy i prasa, które — co należy podkreślić — stały się swego rodzaju oparciem dla zniewolonego narodu, manifestacyjnie kupującego i czytającego czeskie książki i gazety¹⁰. W tym okresie uległa jednak zmniejszeniu liczba tytułów, wiele spośród nich, także te powstałe po 1935 roku, zlikwidowano w latach 1939–1941; zanikły periodyki regionalne (s. 137). Pewna liczba tytułów pojawiła się z kolei zaraz po wojnie, ale też w znakomitej większości zakończyła działalność jeszcze przed 1950 rokiem. Jedynym wyjątkiem z listy, obejmującej w sumie 63 tytuły (w tym 36 kontynuacji), jest „Mateřidouška” [Macierzanka], założona w 1945 roku i wychodząca po dziś dzień. Zmniejszenie liczby tytułów przyczyniło się w jakimś sensie do wzrostu nakładów, które dochodziły do 250 tysięcy egzemplarzy („Mały hlasatel”).

Początkowa cezura 1935 ma ścisły formalny związek z czasopiśmiennictwem dla dzieci i młodzieży, powstaje bowiem wtedy, wspomniany już, „Mały hlasatel” [herold] Jaroslava Foglary, który stanowi zupełnie nową jakość. Jego twórca stanie się przez następne dziesięciolecia patronem i animatorem czeskiego czytelnictwa dzieci i młodzieży, swoistym jego fenomenem — żywotnym i rozpoznawalnym po dziś dzień. Wokół redagowanych przez niego czasopism zaczęły powstawać liczne kluby, inspirowane jego twórczością literacką¹¹. Ta nowa jakość to „autonomiczny dziecięcy świat”, u Foglary odwołujący się do idei skautingu, ale skupiony przede wszystkim na problemach młodego człowieka, dystansujący się od świata dorosłych.

¹⁰ Z. Šimeček, J. Trávníček, *Knihy kupovati...*, s. 289–308.

¹¹ Szerzej: Z. Pírek, *Čtenářské kluby Jaroslava Foglary*, Brno 1990; J. Trávníček, *Česká čtenářská republika — generace, fenomény, životopisy*, Brno 2017, s. 212–216.

Dominujące motywy to przyjaźń i przygoda (s. 125, 130). W pismach tamtego czasu pojawiają się też liczne rubryki hobbystyczne, związane z techniką — filatelistyczne, fotograficzne i inne. Trend ten, choć pismo Foglara przestało wychodzić w 1941 roku, w obliczu dynamiki wydarzeń, ciśnienia ideologicznego i politycznego, a także problemów ekonomicznych okazał się w pewnym sensie optymalny (s. 124). Nie oznacza to jednak, że rynek prasy dziecięcej wolny był od nacisków politycznych — działała cenzura, władze Protektoratu, zależne od Niemców, realizowały cele propagandowe w duchu lojalności wobec III Rzeszy (s. 133–135), po 1945 r. zaś rozpoczęła się nowa epoka.

„Unifikacja, nowy rozwój i zerwanie z tradycją” to następny rozdział dziejów czeskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, obejmujący ponadczterdziestoletni okres rządów komunistów — 1948–1989. W lutym 1948 roku, w niespełna trzy lata po odrodzeniu republiki, w drodze zamachu stanu, wspieranego przez Związek Sowiecki, partia komunistyczna przejęła pełnię władzy w państwie. Podobnie jak to miało miejsce w innych krajach tej części Europy, zlikwidowano wszelkie instytucje niezależnego życia społecznego, w tym ruch wydawniczy i księgarstwo. Rynek prasowy został podporządkowany władzy i poddany ścisłej kontroli. Liczba czasopism dla dzieci uległa znacznej redukcji i sprofilowaniu. Spis obejmuje tutaj 31 tytułów, w tym 10 kontynuacji. Do końca epoki funkcjonowało zaledwie kilka — wspomniana „Mateřidouška” oraz „Ohníček”, „Pionýr”, „ABC mladých techniků a přírodovědců”, „Sluníčko”, „Pionýrská stezka”, „Čtyřlístek” oraz „Pionýrské noviny”, wydawane w latach 1968–1970 jako „Sedmička”, a po tej dacie „Sedmička pionýrů”. Ta niewielka liczba czasopism, wychodzących w niemałych nakładach (łączny nakład czeskich czasopism dla dzieci i młodzieży, firmowanych przez Mladą Frontę wynosił w 1975 roku 1 285 000 egzemplarzy, dla poszczególnych tytułów wahał się między 50 a 250 tysięcy, s. 162), adresowana była do konkretnych, określonych grup odbiorców, np. „Sluníčko” przeznaczone było dla najmłodszych i kolejne stopniowo, odpowiednio do wieku (podobnie jak w Polsce — od „Misia” poprzez „Świerszczyk” itd.). Komiksowy charakter posiadały „Čtyřlístek” (zał. w 1969 r.) i „Rychlé šípy” [šíp – strzała] (1969–1970). Głównym celem ideologicznym, jaki realizowano za ich pomocą, była „budowa «nowego» społeczeństwa”, młody czytelnik zaś miał być przede wszystkim „członkiem kolektywu” (s. 148). Nawiązywano w tytułach, treści i formie do radzieckich wzorów. W okresie stalinizmu znikła z łamów dziecięcej prasy popularna literatura przygodowa, komiksy, które powróciły jednak później w często ograniczonej i zmodyfikowanej formie; działały liczne kluby czytelnicze, nie tylko foglarowe. Sam Foglar zresztą rozwijał ponownie swoją działalność literacką i organizacyjną od końca lat 50. XX wieku. Obok treści ideologicznych dzieci i młodzież w czasopismach znajdowały materiały odpowiadające ich autentycznemu zapotrzebowaniu, zainteresowaniom, zarówno w zakresie rozrywki, jak i edukacji.

Przezwrot polityczny 1989 roku i przemiany, jakie w jego wyniku nastąpiły w Czechosłowacji, a po jej rozwiązaniu w 1992 r. w Republice Czeskiej objęły także

rynek mediów, mają one również wymiar technologiczny i obyczajowy¹². Zachodziły tam podobne procesy jak w Polsce — zniesiono cenzurę i centralistyczne zarządzanie, upadały stare tytuły bądź zmieniały swoich właścicieli, powstawały nowe; nie miały wpływ na ich charakter i zawartość ma rachunek ekonomiczny, dominuje rozrywka i kultura popularna. Najlepiej, jak pisze Švec (s. 172–173), poradziły sobie czasopisma dla najmłodszych — „Sluničko” i „Mateřidouška”, które wychodzą po dziś dzień; „Ohníček” utrzymał się do 2001 roku. Przetwały także pisma techniczne — „ABC mladých techniků a přírodovědců” i „Věda a technika mládeži”, zmodyfikowawszy nieco swoje tytuły — „ABC — časopis generace 21. Století” i „Věda, technika a my”, „VTM Science”. Działa z powodzeniem „Čtyřlístek”, który jako jeden z pierwszych zaczął efektywnie korzystać z nowych mediów. Czasopisma adresowane do starszej młodzieży, związane z organizacją pionierską obumarły w sposób naturalny; nie powiodły się jednak próby reaktywacji tytułów foglarowskich — „Mladého hlasatele” i „Vpředu”. Sukces odniósł natomiast „Junák” — najstarszy skautowski periodyk wydawany na ziemiach czeskich, o jakże znamiennej i typowej historii: założony w 1915 i na przemian zamykany i wznawiany w latach 1940 i 1945, 1948 i 1968, w 1970 i 1990. Co ciekawe, do bogatych tradycji, sięgających połowy XIX w., nie nawiązały Kościoły — ewangelicki i katolicki, które wydają liczne tytuły, jednak bez wyraźnego odniesienia się do „klasycznych czasopism dla dzieci z pierwszej połowy stulecia”. Interesującą inicjatywą Czechosłowackiej Federacji Anarchistycznej jest „Klíčení” [kielekowanie], podkreślające w deklaracji programowej podmiotowość najmłodszych¹³.

Druga, największa część omawianej książki Štefana Šveca to alfabetyczna „Kartoteka tytułów”, na którą składa się reprodukcja strony tytułowej, metryka zawierająca następujące informacje: tytuł, podtytuł, lata ukazywania się, częstotliwość, wydawca, redaktor naczelny, wybrani pracownicy i współpracownicy, autorzy ilustracji i opracowania graficznego oraz charakterystyka pisma z fragmentami literatury przedmiotu, bibliografia i ewentualne odsyłacze do innych, w jakiś sposób powiązanych tytułów.

Zamieszczone, jak już zaznaczyłem, po bibliografii i indeksach dodatki uzupełniają i porządkują zaprezentowany wcześniej wywód i materiał (s. 655–707). Są to: 1. „Dziecięce rubryki i dodatki w czasopismach dla dorosłych”. 2. „Regionalne czasopisma dziecięce i almanachy krajoznawcze”. 3. „Rodzaje i przykłady czasopism dla młodzieży” (studenckie; dla dziewcząt; wiadomości dla młodzieży; dotyczące zainteresowań; wydawane przez stowarzyszenia, kościelne i partyjne; towarzyskie i rozrywkowe). 4. „Hobbystyczne i fachowe czasopisma dziecięce” (poświęcone

¹² Z. Šimeček, J. Trávníček, *Knihy kupovati...*, s. 381–445; P. Bednařík, J. Jiráček, B. Köpplová, *Dějiny českých médií...*, s. 353–382.

¹³ <http://www.periferia.cz/clanky/kliceni-casopis-od-deti-pro-deti--706/>, dostęp: 9.10.2017.

konkretnej dziedzinie sztuki, przedmiotom szkolnym, stowarzyszeń i organizacji, hobbystyczne). 5. „Czasopisma dziecięce wychodzące po czesku zagranicą” (Wiedeń, USA, Ruś Podkarpacka i Słowacja, emigracyjne wojenne i powojenne). 6. „Krótki przegląd dziejów słowackich czasopism dla dzieci”, zawierające informacje o dodatkach do pism dla dorosłych, emigracyjnych i wychodzących na ziemiach czeskich oraz Rusi Podkarpackiej. 7. „Historia czasopism dziecięcych w kontekście dziejów szkolnictwa”. 8. „Zarys związków dziejów czasopism dla dzieci z dziejami czasopism dla dorosłych”. 9. „Marginalne, okazjonalne i reklamowe czasopisma dla dzieci”. 10. „Obcojęzyczne czasopisma dziecięce na terytorium Czech i Moraw (przegląd najważniejszych tytułów)”. W tym ostatnim dodatku znajdziemy m.in. informacje o tytułach w języku polskim, a były to wydawane przez organizacje polskich nauczycieli i czeskie organy oświatowe z myślą o szkołach z polskim językiem nauczania: „Nasza Szkoła” przemianowana w latach 40. na „Jutrzenkę”, „Praca Szkolna”, kontynuowana przez „Ogniwo” oraz, wydawana przez państwowy koncern Mladá Fronta, „Gazetka Pioniera” (1946–1990).

Omawiana praca Štefana Šveca z pozoru sprawia wrażenie zdominowanej przez materiał bibliograficzny, części analityczne wydają się być zdwukowe, zarysowane zaledwie. To jednak wrażenie niezgodne z rzeczywistością. Badacz, jak się wydaje, poruszył wszystkie najistotniejsze kwestie, niektóre — jak sam zresztą na wstępie zaznaczył — potraktował może powierzchownie, ale — jak się okazuje — trafiając lapidarnymi nieraz konkluzjami w samo sedno problemu. Starał się także skonfrontować „pogląd dzieci i pogląd dorosłych”, zwrócił uwagę na fakt, że czasopisma te łączą całe generacje, tkwią w świadomości pokoleń, pozostawia ślady w folklorze, publicystyce, literaturze, sztuce, powracają jako parodie albo z pietyzmem odkrywane symbole, ślady przodków, źródła nieprzemijających wartości (s. 175). Charakterystyki poszczególnych okresów, typów czasopism, ich zawartości są niebywale treściwe i przenikliwe, mogą i powinny być punktem wyjścia, inspiracją i przewodnikiem dla badaczy, nie tylko zresztą czeskich, chcących dokonać głębszych analiz, planujących swoje badania. Imponujący jest warsztat badawczy kolekcjonera-pasjonata, autora monografii *Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)*, który — czego nie ukrywa — kroczy częściowo przetartymi szlakami, ale dąży konsekwentnie do wypracowania własnej wizji, proponuje oryginalną koncepcję metodologiczną i interpretacyjną, weryfikuje oraz uzupełnia istniejące i zebrane przez siebie źródła. Nie udało mu się dotrzeć do zaledwie kilku tytułów, odnotowanych w literaturze przedmiotu, co oczywiście skrupulatnie zaznaczył (s. 703–704).

Z uwagi na złożony przebieg czeskich dziejów, który w istotny sposób wpływał na sytuację języka narodowego, politykę oświatową, kulturę i literaturę, rynek prasy i książki; współistnienie z innymi narodami, najpierw w ramach Austro-Węgier, później Czechosłowacji, skomplikowane relacje czesko-niemieckie oraz czesko-słowackie wyodrębnienie czasopiśmiennictwa w języku czeskim nie jest zadaniem łatwym, a wyrwanie go z historycznego, politycznego i kulturowego kontekstu po prostu

jest niemożliwe. Stąd też tak rozbudowane i wielowątkowe dodatki, niezbędne dla wyrobienia sobie zdania o całości opisywanych procesów i zjawisk.

Štefan Švec na samym początku swej monografii zastrzegł się, że nie są dla jego rozważań istotne dylematy badaczy dziejów literatury dla dzieci i młodzieży, rozciągające się także na prasę. Jej rozmiary i zawartość pokazują jednak dobitnie, że dylematy te są bezpodstawne, że czasopisma dla dzieci i młodzieży stanowią samodzielny i zasługujący na osobne potraktowanie rozdział wielkiej historii prasy.